Гликерія випила вже третю чарку густого, міцного лікеру і почуває себе надзвичайно приємно: так любо, так затишно сидіти, спершись спиною на дерево, і ліниво прислухатись до цих згуків, змішаних з балачок спільників пікніка, з лопотіння листя, з щебетання пташок, з дзвону пляшок, виделок, ножів, тарілок. По всьому тілі розлита така хороша, ніжна втома, у грудях дзвенить якесь м'яке, тепле, добре чуття, не хочеться ні рухатись, ні говорити, — хочеться тільки щасливо, радісно усміхатись. Те незадоволення, яке було в неї спочатку від того, що вибрали для пікніка цей лісок, тепер щезло, і вона вже навіть залюбки заговорила б до Каті, якби не ця втома.

Гликерія приплющує трохи очі, і їй здається, що вона тихо-тихо пливе на якихсь оксамитових, теплих хвилях, які м'яко колихають її, а перед нею плавко проходить ця картина: прогалини з розстеленими скатерками, повними пляшок, тарілок, всяких наїдків, напоїв, з сидячими, напівлежачими постатями знайомих мужчин і подруг. Вони щось говорять між собою, кричать, регочуться, але вона не прислухається добре, — їй доволі цих згуків негучних, мирних, гармонійних.

Сонце вже заходить десь там, за деревами, і рожеве світло його косих променів не б'є, не ріже в очі, а так спокійно фарбує листя, постаті, екіпажі, розпряжених коней, кучерів, самовар з синім димом, рожеві, білі, темні убрання панночок і мужчин; всі ці фарби мішаються з рожевим кольором і вбирають в себе очі.

— Катерино Ісаєвно!.. Змилуйтесь!.. Господь мене вбий, не винен! Присягаюсь вам постолами Магомета, — молить про щось "цей комік Жабурин", як звуть його знайомі, і стає навколішки перед Катею, якось кумедно витягаючи догори свою маленьку головку. Катя схиляє набік голову, сміється і б'є його серветкою по плечі. Цей "комізм" Жабурина, його присягання, залицяння до Каті давно вже відомі Гликерії, але вона дивиться на них, добродушно посміхається й почуває себе ще краще.

— Жити треба, моя пані, вміючи! — говорить Іван своїм тихим, мелодійним баритоном, наливаючи Соні в чарку вина. — Не склавши руки на порожніх грудях, — як сказав якийсь поет, — плисти за життям, а самому гребти... А перш усього — треба твердо й завжди пам'ятати, що ти живеш... Люди це забувають якось, все збираються, готуються до якогось будучого життя. А це страшна помилка!.. Ох, яка помилка!

Він з жахом дивиться на Соню, що спокійно слухає його, і видно по її млявім, дуже напудренім лиці й синіх, в'ялих очах, що вона думає щось своє, таке ж десь в'яле і мляве, як і вся Її повна, покійна постать. Але Іван своїм звичаєм не бачить того; бліде, нервове лице його, з чорною, гострою борідкою і вдумливими очима, схвильоване і, видно, трохи п'яненьке; білий, широкий лоб його з тою знайомою Гликерії жовтизною по краєчках укритий дрібними краплинами поту; губи, видно, сухі й гарячі. Гликерія прислухається знов і чує, як він говорить:

— Мені, знаєте, здається, що з такого погляду можна згодитися з словами Христа: "не печітеся", в перекладі: "не турбуйтеся, не клопочіться". Розумієте? Не те що не купуйте на завтра чаю й сахару, а не уявляйте собі різних неприємних почувань... Це найголовніше... Почувань! Що ж таке життя, як не довгий, довгий ряд усяких почувань?.. І зараз, в цю хвилину, я живу, я маю якісь почування, хоча б і від цього вина... Не все одно? Через що ж це життя мусить бути гіршим, ніж те будуче, для якого всі так клопочуться і, головним чином, клопочуться до самої смерті?! Теперішні переживання вважаються за переходи і, а от там десь, нібито в будучому, буде все. І біжать, біжать, поспішаючись, одмахуються руками од всього, а як не можна одмахнутись, ледве приторкнуться губами і знову спішать і, помітьте, минають те, чого шукають. Шукають життя, а воно у них перед носом... Ви вдивіться, вдумайтесь, скільки життя у кожного чоловіка, скільки гри думок, почувань. Ви тільки слідкуйте за кожним так про себе, — і ви побачите, скільки втіхи це дасть. Люблять слідкувати за життям звірят, а те забувають, що самий цікавий звір — то чоловік. Яке багатство руху, життя!..

Гликерія одводить від його очі й починає слідкувати. Дійсно, скільки руху, життя! Як все приємно, мило! Он сидить на дишлі брички кучер Семен і, попихкуючи "ароматною" папироскою, балакає з Дунькою. Дунька біліє серед зеленого своїм білим фартухом і, заклавши руки за спину, очевидячки, кок"-гує з ним. Але Семен, видно, не дуже вважає на те, бо дивиться кудись повз Дуньку і десь, певно, своїм звичайним тоном говорить:

— Нам єті хвакти вже звесні... шукай дурніших! Гликерія дивиться на Дуньку, як та жваво і граціозно повертається своїм станом, і вже не почуває того неприємного ревнивого чуття, що завжди ворушилось у неї, коли вона дивилася на свою покоївку, їй думається, що дуже гарно було б оженити Семена з Дунькою, і навіть уже уявляється їй, як вона після того, як побереться з Іваном, покличе Дуньку і, пообіцявши дати добрий посаг, скаже, що буде старатись за неї перед Семеном; як Дунька дуже-дуже почервоніє і, затуливши лице рукавом, утече на кухню; і як всі будуть сміяться веселим, хорошим сміхом... Справді, як легко можна зробити своє життя таким, щоби в нім було більше приємного, ніж неприємного, як можна жити повно, радісно, щасливо.

— Панове! Панове! — кричить Микитенко. — Оповіщаю вам велику новину!

Всі замовкають і дивляться на його незграбну дужу постать в незграбнім сюртуці з довгими полами. Микитенко прийма урочисту позу, підніма руку і, чекаючи, замирає.

— Ну? — нетерпляче питає Катя.

— Слухайте!.. Всі слухають? У Зінаїди Карловни одне ухо вище другого!.. Ха-ха-ха, — і Микитенко задоволено регочеться, дивлячись на трохи зчервонілу Зіну.

— Фі! Який ви дотепний! — кидає Женя і знов повертається.

Але Гликерія вже не бачить недотепності Микитенка, який завжди має на це претензію; їй цікава ця гра поглядів, сміху: то зневажливого, то дурноватого, то лінивого; цікаве це життя різних почувань, яке пробивається крізь байдужі руки, крізь прудкі погляди, крізь незначні слова і фрази.

— Не хочете? — держачи над Сониною чаркою пляшку з лікером, питає Іван. — Це ж лікер... Гликерія, лікер і я, — говорить він старий каламбур і показує рукою на Гликерію, на пляшку й на себе. Виходить, ніби він два рази говорить: Гликерія, Гликерія. Соня усміхається, але мовчки крутить головою.

— Ну, значить, я соло, — підіймаючи чарку до рота і обережно п'ючи з неї, добродушно дивиться він на Соню. І Гликерію вже не дратує так неприємно, як перше, цей каламбур з її негарним, мужичим ім'ям, а навпаки, здається дотепним і повним змісту. Виходить, що вона, він і вино складають з себе щось єдине, яке все-таки висловлюється в одному: Гликерія. І їй так любо дивитись на це миле, розумне лице коханого, на його білі невеличкі руки з довгими, чисто скульпторськими пальцями, на глибокі, пекучі очі. Хочеться ніжно-ніжно взяти цю хорошу голову, притулити до грудей і мирно, щасливо замерти під цей гармонійний гомін природи й людей, під ці ласкаві, тихі почування.

— Ваня! — ласкаво, тихо говорить вона солодким голосом і хоча не знає, що сказати йому, але почуває потребу хоч згуком голосу висловити своє хороше, добре чуття. Катя озирається, дивиться на неї й Івана і знов одвертається. Але Ваня ставить чарку і, щось згадавши, не чує її й, звертаючись до Соні, що задумливо мне повними, пухкими руками серветку з ініціалами Гликерії, починає живо говорити:

— А таке з'явище, як контраст? Га? Тут вам все: й історія думки, й історія людського слова, і естетика, і... Тут все! Візьміть ви хоч таке, ну... — Іван водить очима навкруги і зупиняється на конях, що пасуться біля екіпажів, — Ну, візьміть хоч цих коней. Дивіться, як переплітаються фарби, які контрасти, які тони... Чорне й біле! Одне чорне не зробить

вам такого враження, а поруч з білим воно грає видатну роль, відтіняється, виступа рельєфно, грає... А психіка? Наприклад, цинізм і святість, поруч одно з одним. Тут просто дух захоплює! Я хочу ліпити тепер одну річ. Так знаєте, тема така — огидливе й гарне. Огидливе мусить бути жінкою, не дуже старою, але страшенно гидкою, з таким, знаєте, розпусним виглядом в обличчі, з страшен ним цинізмом душі й тіла. А поруч молодий, гарний юнак з полум'ям сили й такого, знаєте, захоплюючого бажання боротьби за добро, за красу, невинний, чистий, палкий! І одне поруч з другим. Контраст який!

Гликерія згадує, що той будинок, який вони обдивлялись, щоб наняти, і в якому вже постановили зробити деякі переробки задля Іванової майстерні, хазяїн (як казала швачка) несподівано продає комусь. Певно, доведеться шукать другого або з новим хазяїном знов говорити.

— Ваня! — кличе вона знов. Іван озирається, кидає:

— Зараз-зараз, — і знов звертається до Соні: — І помітьте: такі контрасти на кожному кроці, в кожному з'явищі; вони міняються, чергуються, складають з себе самих знов контрасти. Це така гра, знаєте... Я страх як люблю слідкувати за ними! Буває стільки краси, стільки змісту, що аж знемога якась на тебе впаде.

— Ваня!! — голосніше гукає Гликерія і чує, як їй щось неприємно-гостро проходить у серці, а голос став тонким і різким. Катя знов дивиться на неї й на Івана, саркастично посміхається й одверта голову.

— Зараз, зараз! — кидає Ваня. — І видно, що люди так страшенно консервативні, пасивні. Наприклад, приліпились до одної форми, старої, збитої форми краси і гадають, що в ній все, що... дійшли до геркулесових стовпів!..

Гликерія почуває, як гаряча хвиля крові підіймається їй у груди, надавлює їх і вогнем суне до лиця. їй соромно до болю, до скаженої злості. О, який сором! Він навіть не хоче дивитись на неї, а вона уявляла, що у його справді є якесь чуття до неї. До неї, до цього гострого, пацючого лиця з рідкими зубами й рябуватими щоками, з цею мізерною, жовтуватою косичкою. О, прокляття! Вона, дурепа, могла думати, що її мільйони, мужичі, батьківські мільйони, які ще, здається, пахтять вівцями й потом наймитів, ці мільйони не мають ніякого значіння для його. Вона, ідіотка, могла думати, що ця артистична, ніжна натура на неї звернула свою милостиву увагу, а не на мільйони, що вони, оці панки, інженери, чиновники, генеральські дочки, титулярні, благородні, що вони п'ють її вина і катаються на її конях з-за любові й поваги до неї. О, прокляття!

Їй хочеться, як, бувало, робила малою, з лютим вереском упасти на землю й люто битись об неї головою; хочеться несамовито схопитись і з ненавистю уп'ястись нігтями в це ніжне, брехливе лице з глибокими очима; хочеться дико, по-мужицьки, схопити за край скатерки, шпурнути на них цими пляшками, тарілками і хльоскати їх нею й кричати: "Геть звідси! геть з мого лісу, голоп'яті! геть! геть!"

Але вона тільки раптом сідає рівніше, міцно впивається руками в сукню, так що аж пучкам боляче, і починає важко дихати. Вона знає, що вона зараз страшенно негарна, що кров, приливши до голови, робить її лице не червоним, як у других, а якимсь буряковим, губи стають тонкими та білими, і гостре лице, з вузькими пронизуватими очима, стає ще більш схожим на пацюче. Але їй тепер дарма. Показать, зараз же показать йому і їм, що вона хоче начхать на них, що вона й на мізинний палець не вважа на їхнє благородство і не потребує їхнього товариства.

— Треба, щоб воно вас захоплювало, щоб ви не спали! — гарно одкидаючи свій темно-русий шовковий чуб, палко говорить Іван. — Треба змінять свої почування, тасувати їх, як карти, вишукувати їх в кожній дрібниці, в кожній незначній прояві всякого життя!.. А для цього контраст найбільш відповідає. Він не дає застигнути думці, він дратує

нерви .. Хай погане, хай гидке буде в цьому контрасті, — тут ходить не про факт, а про ваші почування...

— Ха-ха-ха! — раптом виривається у Гликерії з грудей злісний, дзвінкий від цеї злості сміх.

Іван, Соня, Женя і ще дехто озираються на неї.

— Ха-ха-ха! — підводиться вона трохи. — Це цікаво!.. Уявляю... Не факт, а почування. Ану, от візьміть, візьміть скиньте зараз ваш сюртук і черевики і лізьте на дерево. А ми будемо дивитись. Це буде теж контраст.

Іван трохи здивовано і пильно дивиться на її лице й одповідає:

— Ну, сказати, це буде не контраст, а... а відхилення від норми, від звичайного. Воно подібне до його, але тільки...

— Зовсім не подібне! — скрикує різко Гликерія. — Зовсім не норма. Самий справжній контраст і якраз на ваш смак. От скидайте сюртук і лізьте!

Іван стискує плечима й одвертається, панночки ж здержано сміються. Але це ще більше дратує її. Вона стає на коліна і, нервово шарпаючи хустку, говорить:

— Ну, от я хочу цього переживання, цього контрасту! Я хочу, щоб ви полізли на дерево. Іване, лізьте! Це моє бажання, зробіть же!

— Це—вередування, Ліко, —знехотя посміхається Іван, — а не бажання... І воно трохи не личить тобі...

Гликерія чує, як нова, ще дужча хвиля несеться з грудей в лице, чує, як загоряються в неї очі, але вона вже не може спинитись. А! Не личить? їй, з лицем кухарки, їй, мужичці, не личить, а якби це сказала Катька, їй би не тільки личило, а було б "справжнім, дужим, гострим, естетичним" і всяким контрастом. Ну, так от же вона хоче цього і так мусить бути.

— Все одно — личить не личить, а я хочу! От і все! Будете лізти? Ну?

Вона встає, випрямляє свій дужий, гарний стан з розкішними формами і, чекаючи, дивиться на його. Іван закидає трохи назад голову і, озираючи її з ніг до голови трохи здивованим, трохи зачарованим поглядом, мовчки посміхається.

— Ну, Іване? — я чекаю.

— Не можу, Ліко, — жартівливо розводить він руками. — Цього, їй-богу, не можу... За такі контрасти мене до людей не пустять, а то і в участок недовго. І я не розумію, що за фантазія така зразу. І цей тон, поза.

Він знов озира її з ніг до голови, дивиться на її лице, повне затриманої скаженої злості, на білі губи, на гострий негарний ніс, знов переводить очі на чудовий стрункий стан, який, здається, на жарт хтось притулив до цеї незграбної голови. Вона бачить ці погляди, і в неї пролітає думка, що він любується цим контрастом тіла й голови. І їй ще дужче хочеться зробити щось дике, щось образливе для його.

— Не хочете? — закида вона гордо голову. Балачка вже й на другому кінці стихає, і Гликерія, не повертаючи ні голови, ні очей, бачить, як Катя виясняє іншим причину суперечки, і чує, як та повинна насмішкувато і зневажливо всміхатись. Іван теж устає на ноги, струсює з штанів крихти і говорить:

— Не то, що не хочу, а просто не можу виконувати такі, такі дикі бажання. Я просто-таки дивуюсь.

Гликерія круто повертається, так що поділ сукні аж вітер здійма біля неї, і кричить до екіпажів:

— Семен! Запрягай мою бричку! Хутко!

— Ліко! — тихо говорить до неї Іван.— Що з тобою?!. Що за фантазія? Це ж образа...

"А мені начхать!" — хочеться крикнути їй, але вона тільки зривається з місця і прудко йде до брички, біля якої, не знаючи, що почати, стоїть Семен і з здивованою пикою щось говорить до Дуньки. Гликерія знає, що й ця буде лаять її й судити на кухні з другою прислугою, і їй хочеться кинуть їй гроші, затопать ногами і вигнать, зараз же вигнать.

— Чого стоїш? Що за розбалакування? — накидається вона на Семена. — Запрягай!!

Вона ще трохи дивиться на похапні рухи Семена, який почина вовтузитись біля упряжі, потім повертається і йде до спільників пікніка, що збились докупи, тихо балакаючи; назустріч їй вибігає Жабурин і, витираючи невеличкими кулачками своє маленьке руденьке обличчя, почина плаксивим голосом:

— Гликеріє Панасовно! Змилуйтесь, куди ж так рано? Тільки розвеселилися — і — трах! — додому... А тут ліхтарики, чайок, повітрячко... Гликеріє Панасовно! Забудьте...

Гликерія не слуха його і, звертаючись до всіх, говорить холодним і трохи здивованим тоном:

— Панове! Мене дивує просто... Я собі поїду, а ви можете зоставатись. Кучера й покоївка і без мене додому дорогу знайдуть...

Але, кажучи це, вона вже знає, що вони ні за що не зостануться тут без неї, без хазяйки цих вин, наїдків, ліхтариків, чайків, цих кучерів і коней. Вона це бачить вже по холодних, ображених фізіономіях панночок, які починають розшукувати свої капелюхи, накидки, рукавички і т. п. І їй це і приємно, і злісно, і ніби соромно за себе. На Івана вона не дивиться і не знає, чи він сердиться, чи дивиться на неї своїм пильним поглядом, чи всміхається, немов кажучи: "О, мені це давно вже відомо".

Коні запряжені, всі розсаджуються, і Гликерія чує, як Катя злісно каже:

— Я з цею мужичкою більш ніколи нікуди не поїду! Ніколи!

Їй хтось щось тихо одповідає, чується сміх, образливий, тяжкий сміх. Семен, Хома і Дунька, поспішаючися, складають на свою бричку самовар, тарілки, порожні пляшки і теж щось говорять і сміються. На Івана Гликерія не дивиться, але почуває, що й він повинен теж сміятись.

Вона сідає на свою маленьку, на двох зроблену, бричку, бере в руки віжки і з замиранням серця прислухається, чи не чути Іванових ступнів. Вона загадує: коли він сяде на своє місце поруч з нею, значить, не все ще порвано, коли ж піде на другий екіпаж, значить... Ну і начхать... хай іде, все одно! Хай іде!

Вона шарпає віжками і злісно кричить на коней:

— Н-но!!

— Почекайте! — чується біля брички знайомий голос. — Я ж ще сяду.

Гликерія з похмурим, напруженим лицем зупиняє коней і чекає, поки Іван умощується біля неї. Нарешті, рушають: попереду Гликерія з Іваном, потім два екіпажі з останніми і накінці Семен та Дунька з посудою й недоїденими наїдками.

Сонце ніби теж розсердилось і, страшенно червоне від гніву, показує іноді крізь дерева своє кругле лице;

берестки, молоді дубки, схиляючи на зарослу шпоришем, мало накочену доріжку свої віти, чіпляються за капелюх, за одіж і ніби бажають спинити гостей. Коні теж, здається, незадоволені — часто фиркають, махають хвостами і, ніби одганяючи оводів, озираються на Гликерію і, одвернувшись, насмішкувато пирхають.

Гликерія робить вигляд, що дуже пильно править кіньми, й не озирається до свого сусіди, але знає, що він дивиться на неї, і їй хочеться, щоб він заговорив, бо тоді мусить менше дивитись на її надто негарне у профіль лице, і хочеться, щоб він не говорив, бо при-йдеться одповідати, а вона чує, що наговорить, за що буде потім каятись.

— Ліко... — тихо починає Іван.

— Я з вами не балакаю! Прошу не звертатись! — хутко й навмисне з побільшеною злістю говорить вона і шарпає віжками.

Іван хвилину мовчить.

— Але ж... Хм... кумедно трохи справді, — зачинає він знов. — Наробити дурниць, образити людей, споганити їм вечір — і не звертайтесь до неї...

— Чим я образила? Чим? — швидко поверта вона до його лице й дивиться в його спокійні, добрі і злегка затуманені вином очі.

— Чим? Своїм вередуванням...

— Ха-ха-ха!.. — одвертаючись, сміється вона робленим сміхом. —"Вередуванням"!.. А ви, а ви... — раптом гнівно й з щирим вибухом злості повертається вона. — Ви не образили мене? Га? Я тричі кличу вас, а вам навіть важко було повернути до мене свою... — їй хочеться сказати "благородну", але вона здержується... — свою горду голову! І вам більш цікава Соня, ніж та, що буде жінкою вашою. О, я знаю, все знаю. Ах, годі, годі!!

Вона нервово б'є віжками блискучі крижі коней, і екіпаж стрибає вперед, і, підіймаючи вітер, минає берестки й дубки, що, хапаючись, дряпають капелюхи, крила брички і зникають позаду.

Лісок кінчається, і коні виносять їх у поле. І зразу перед очима їм видко на небі край чорної хмари, яку наче хтось тільки вистромив з-за краєвиду, щоб сонце позолотило й погріло її своїми червоними, як полум'я, промінням.

— Все одно дощ був би! — кидає холодно Гликерія до Івана, показуючи на небо. І чи від цеї хмари, чи від того, що вона виїхала з лісу, чи від мовчання Івана — Гликерії рівний, довгий степ здається чимсь похмурим і нудним. Якось голо, сіро, одноманітно, а до того ще цей широкий, великий шлях, що йде понад ліском і тягнеться туди, у степ, до самого міста. Покритий весь дрібним, як пудра, м'яким порохом, що здіймається під колесами й за возом, як дим, що сіро вкриває на декільки саженів хліба, цей шлях, з сірим запорошеним бур'яном з боків, здається схожим на старого, змученого, знесиленого життям чоловіка.

Звернувши на шлях, коні починають чогось косо дивитись убік, до ліска. Гликерія поверта туди голову і бачить кроків на ЗО від шляху якусь масу рудих свиток, жовтих брилів, чорних та червоних хусток, босих ніг, якихсь довгих білих палиць, клунків, грабель. Вони то рухаються, то спокійно лежать на землі у холодку під деревами, тінь од

яких довгими, незграбними пасмами сягає аж до шляху. Біля рову, що поділяє ліс від поля, горить вогонь, а коло його стоять якісь постаті з голими спинами й, простягши руки над вогнем, щось роблять. Гликерія дивиться на ці голі, широкі, смугляві й білі спини й ніяк не може зрозуміти, що роблять ті люди над вогнем без сорочок. Вона озирається до Івана і бачить, що і той, висунувшись з-за неї й приплющивши очі, теж дивиться і, видко, також не розуміє.

— Хто то? — питає він.

— Полтавці... Заробітчани...

— А що то вони роблять біля вогню?

— Не знаю... Я сама дивлюсь...

Гликерія зупиняє коней і озирається. З лісу виїжджають останні екіпажі і, під'їхавши, теж зупиняються. Починаються розпитування, догадки, міркування. Але Гликерія не видержує й, звертаючись до маси, гукає:

— Ей!.. Чуєте?.. Ей там!..

Голі спини повертаються, але все-таки держать руки над вогнем, і не видко добре, що в них. По масі свиток і брилів проходить шамотіння: дехто підводиться, дехто встає, хто стояв спиною, повертається лицем до шляху. І Гликерія бачить під брилями червоні й темні обличчя, яких роздивитись добре не можна. Вони щось говорять одно до одного і знов дивляться на скупчені екіпажі, певно, не розуміючи, чого хотять від них ці гарно одягнені, чисті, багаті люди. Гликерія зверта коней на борозну, що тягнеться понад шляхом, обережно переїжджає її й наближається по траві до заробітчан, серед яких шамотіння стає більшим, а голі спини накриваються свитками. Тепер їй уже виразно видко обличчя, тільки які вони всі ніби однакові: темні, худі, похмурі і всі наче одного якогось

сірого кольору, нема ні білявих, ні чорнявих — усі сірі. З валки виступає декільки мужчин у брилях і в гнідих чумарках, і один з них, невеличкий чоловічок, в широких вибійчаних штанях з вузькою, довгою латкою на всю калошу, підходить ближче й, уклонившись, скидає бриля. Гликерія придивляється й розуміє тепер, чого всі вони однакові: на бороді, на вусах, на бровах, у зморшках лиця, навіть на віях у чоловіка, як на бур'яні край шляху, лежить густо сірий порох, що навіть засох йому на губах чорненькою ниткою. Тільки на тім'ї волосся виразно чорніє.

Вона переводить очі на других і бачить, що й ті всі покриті порохом з ніг до голови, так що видко навіть крізь розхристані, брудні, товсті сорочки сірі груди.

— Що ви робите тут? — питає вона в чоловічка.

— Спочиваємо, пані, — ще раз уклоняється він, — стомились, то й спочиваємо трохи...

Другі екіпажі (крім Семенового) теж під'їжджають і зупиняються. Чоловічок дивиться на них і стурбовано озирається до своїх, що підступають ближче несмілою ходою. По валці заробітчан проходить ще більший рух. Гликерія бачить, як, лежачи укупі, дівчата й хлопці підводяться, сідають і починають дивитись у їх бік, і У дівчат обличчя хоч такі ж худі і зморені, але не сірі, а червоні й так попечені сонцем, що шкура в деяких місцях пооблазила, а носи блищать, наче помазані салом. Вони, видко, повмивались.

До передньої купки заробітчан підходять другі й мовчки зупиняються біля них. Тут і зовсім молоді хлопці, підлітки, і дівчата, і дядьки з бородами й глибокими зморшками, повними пороху.

— А що то робили ті люди он там, біля вогню... без сорочок? — питає Гликерія, показуючи головою на дим, що стелеться понад ровом і пливе вузькою хмарою між деревами.

Чоловічок теж дивиться туди і спершу не розуміє, але потім раптом засоромлюється й, ніяково всміхаючись, каже:

— Та то, знаєте, так... ходять коло себе трохи...

— Як то "ходять коло себе"?

— Та так, чепуряться... Звиніть на слові, в дорозі завелась нужа... ну й той...

— Що?? — зі страхом скрикує Гликерія.

— Нужа, нужа... Ну й той, печуть... Вона вогню не любить, зараз падає. Так, як держиш сорочку над вогнем, а вона й падає... Мити нема коли, та й нема чого, де була яка перемінна сорочина, на хліб перевели.

Чоловічок добродушно й трохи сумно посміхається й дивиться на Гликерію, а їй виразно уже уявляється, як стоять от такі ж запорошені люди і держать над вогнем брудні-брудні сорочки... Вогонь лиже і смаже сорочку, а огидливі паразити повзуть так тихо, в'яло і падають з тріском у вогонь. Бр-р!

— О боже! — повертається вона до Івана, огидливо поводячи плечима й почуваючи, як їй аж за горло щось давить від цієї уяви. Іван не одповідає їй, — лице йому якесь напружене, скривлене, і очі дивляться пильно на робітників. З екіпажів чується: "Що?.. що?.." І потім:

"О боже!.. Та не може бути!"

Гликерія злазить з брички й нащось підходить ближче до заробітчан. Злазять також Іван, Катя, Гусляр, Женя та інші й також підходять до них.

— Чого ж ви так?.. Хіба роботи немає? — говорить Гликерія.

— Хм... роботи... — посміхається чоловічок і починає оповідати, як вони два тижні вже блукають од економії до економії, з міста в місто й нігде не можуть знайти тієї роботи.

— Літо, господь його святий зна, випало неврожайне. Хліба висохли, згоріли, скрізь вправляються своїми руками. Що було грошенят з дому, з'їли, а тепер хоч живим до бога лізь. Думалось, хоч погорюєм літо, та все-таки принесем додому якусь копійку, чи за землю заплатити, чи себе прохарчувати. А тепер от таке. Хоч сядь та плач...

Чоловічок оповідає, а дві купи людей стоять і дивляться одна на одну, але дивляться не так, як незнайомі між собою люди, а так, як дивляться звичайно в музеї на вощані фігури, тільки одна група дивиться з виразом якогось жалю, огидливості, страху, а друга — заздрості, похмурої туги й ніяковості.

— Ось зрання й макового зерна в роті не було, — посміхається чоловічок, винувато якось дивлячись на Гликерію й Івана. — Люди вкрай попристававали. Доросле то ще так-сяк теліпається, а молоде зовсім припало до землі. Як не знайдемо ще тут роботи, то вже й господь святий зна, що його думати далі...

Гликерія дивиться на якогось хлопця год 14, помічає, що він дуже схожий на її брата, Василька, — таке ж худе личко з довгим підборіддям і тонким носом, такі ж очі смирні й добрі, — і їй стає вмент жалко-жалко цих людей, їй ввижається, як вони лежать от такими ж купами десь на базарах, чекаючи наймачів, як ганяє їх з місця на місце поліція, а вони несміло, покірливо гуртом поступаються їй. Потім, не дочекавшись в одному місті, ідуть у друге... Ідуть степом: степ довгий, безкраїй, зеленіють чужі хліба, мріють могили на обрії. А сонце пече — ні вітру, ні хмари; порох з битого шляху димом лізе в очі, в вуха, в ніс, у рот. Хочеться пити, а води немає або така тепла в баклажках, що аж гидко у

рот взяти. Ноги щемлять, тіло мляве, у грудях страх за будуче й пекуче бажання їсти, їсти!

Вона озирається до екіпажів і зустрівається з поглядом Івана.

— От це контраст! — говорить Іван, поширеними й смутними очима показуючи на одну й другу групу. — Це справжній контраст.

Але Гликерія навіть недочуває добре, що він каже; їй жаль, страшенно жаль заробітчан. Вона нічого не одповідає йому, а, найшовши очима Семенову бричку, гукає:

— Семен!.. Семен!.. їдь сюди!

Семен поверта коні, гецає по борозні й хутко під'їжджа до неї.

— Там зосталося що-небудь?.. Хліб, м'ясо?.. — питає вона.

— Зосталось...

— Виймай сюди все, все!.. Треба людям цим дать...

Зачувши "хліб", "м'ясо", полтавці як електричною течією проймаються. Вони жадно переводять очі на Семена й починають зорити за ним. Зобачивши, що він зліз з брички й почав щось виймати з неї, вони починають посовуватись вперед, поминати панів і наближатись до брички. Гликерії видно, що й чоловічкові страшенно хочеться побігти туди, але він з делікатності стоїть перед нею без бриля, щось говорить і тільки іноді погляда на Семена пильним оком.

А Гликерії аж досадно дивитись, як Семен, з своїм звичайним флегматично-покійним виглядом і з "ароматною" в куточку рота, помалу

вийма французькі булки, якісь коробки і, морщачись від диму з "ароматної", що лізе йому прямо в око, не хапаючись, кладе додолу.

Помітивши щось надзвичайне біля брички, останні заробітчани підходять ближче, й навіть коло вогню нікого не зостається, — валяються тільки свитки, клунки, коси, граблі й таке інше.

Валка починає густи, турбуватися, чується шепотіння:

— Прислано панів з хлібом. Годувать будуть на одробіток.

— Де на одробіток?.. Це наймать зараз будуть. Дають по 50 на своїх харчах.

А в другому місці, надто де дівчата:

— А диви, он у тої, що з квітками на голові... Десь дороге! Й за п'ять рублів не купив би!

— Цить... Слухають!

— Та й вино їм давать? — вмить гукав Семен.

— Ах, боже ти мій! — нервово повертається до його Гликерія. — Усе, усе давай!

І їй видно, як Семен, звертаючись до Дуньки, що склада все на розіслану долі скатерку, стискує плечима й, іронічно посміхаючись, щось говорить до тої. Потім обоє беруть за кінці скатерки і важно проходять до Гликерії повз заробітчан, які починають напирати одне на одного й зазирати у скатерку. І після того, як хто зазирає туди, по валці проходить гомін і чути:

— Паляниці... Ковбаси...

А Семен тільки пихкає "ароматною" й іноді строго кричить:

— П-а-ді! — І коли його не розуміють, сердито говорить: — Ану ж з дороги! Повилазило, що несу?

Заробітчани уступаються, подаються трохи назад, а Семен з Дунькою урочисто проходять між ними, несучи скатерку, як покійника.

— Роздавать? — зупиняючись недалечке від Гликерії, питає Семен.

По слові "роздавать" по валці пролітає шум, як від подиху вітру у лісі.

— Роздавай, роздавай!

— Та й вино їм давать?

Гликерії хочеться кинутись на його й побить йому тим самим вином його голову.

— Семене! — стримуючи себе, глухо говорить вона і мовчки дивиться на його. Семен поспішно нахиляється до скатерки і перш усього виймає пляшку вина.

— У що вам наливать?.. Давай там, — кричить він на заробітчан, що вмент обтовплюють його, — казанки, давай горшки.

Дехто випручується, біжить до клунків і, справді, з казанком або горщиком вертається назад. Семен починає розливати вино, й іронічна посмішка знов з'являється під "ароматною". Гликерії навіть вчувається, як він повинен говорити до серйозної й посмутнілої Дуньки:

— Хамули!.. Вони понімають на вині, як свиня на апальсинах.

Але Дунька, видко, не видержує, — нахиляється до скатерки і, витягши декілька паляниць, починає ламати й роздавати на всі боки. Коли Семен лив вино в казанки, мало хто розумів, що то й нащо то, але коли в руках Дуньки біліє хліб, усі зразу починають простягати руки, товпитись, кричати, сопти, лаятись. Коли ж і Семен також береться за наїдки, робиться щось страшне. Гомін, крики, лайка, прохання, сльози, звіряче ревіння, гарячі, жадні погляди, великі, чорні руки, змучені обличчя, брилі, хустки, картузи — все це мішається між собою, хвилюється, кипить. І потім цей запах, важкий, кислий якийсь запах поту, що кожного разу, як біля Гликерії хто проходить з них зовсім близько, душно обвіває її, крутить у носі. Серце її чогось б'ється дуже-дуже, а очі просто не можуть одірватись від цеї дикої, страшної картини.

Гликерія, глянувши до центру, бачить, як Дунька, бліда, з великими, зляканими очима (і через це дуже гарна), хутко кваплячись, ламає хліб, соває в купу рук, простягнутих до неї, і в купі зараз же піднімається крик і гам; як вона знов соває їм шматки ковбас, якийсь папір і це знов щезає там, як в безодні. Ось з валки, міцно тримаючи щось біля грудей, випручалась якась дівчина і, розгорнувши притулене, почина їсти з голосним цмаканням балик чи шинку, й очі її бігають на всі боки од страху, щоб хто не одняв. Балика вмент не стає, й вона знову пірнає у валку, її не пускають, але вона чіпляється руками за боки задніх, розгорта їх і всовується всередину, не вважаючи на штовхани, якими наділяють її задні. Семен щось кричить, але чути тільки голос його, а слів не можна розібрати.

— Дядьку, мені!.. Голубчики!.. Ой рідні ж! хоч крихотку!.. Куди?.. Ой, бога ради!.. Не пускай!.. Не давайте йому, він уже взяв!.. Дядьку... А мені!.. Дівчино, мені ж, мені... Ой, пустіть!.. Змилуйтесь...

Біля самої Гликерії, важко сопучи, зупиняється той самий хлопець, що дуже схожий на Василька, і дрижачими руками починає виймати з

коробки і пхати в рот сардинки. Руки йому залиті кров'ю, — видко, порізав їх об бляшану коробку; на підборідді теж кров, на коробці кров... Гликерії щось до болю, до муки душить серце; дихати важко од жалю, і хочеться скажено, голосно ридати.

— Боже! — чує вона за собою й озирається. Іванові очі горять, на лобі стоїть піт, губи дрижать, і сам він, здається, весь дрижить. Вона дивиться на других спільників пікніка і на всіх лицях бачить такий вираз, який буває у людей, що дивляться на велику пожежу. Навіть Соня якось скривилась, напружилась і гостро дивиться у валку.

Іван витирає хусткою лоба й, одвертаючись, говорить до Гликерії:

— Не можу... Не можу дивитись!.. Я впаду. Така картина... такий жах...

— Що ж робити, Ваню, що ж робити?! — скрикує вона розбитим, сиплим голосом і з мукою хутко, нервово дивиться то на валку, то на його. — Я ж не знаю. Так жаль. Дивись, той хлопець... Ах, він вже п'є з коробки!

Хлопець, перехиливши високо коробку, одхилив голову назад і жадно смокче з коробки масло, яке змішується з кров'ю й капає йому на сорочку.

— Панове, — раптом чує вона стурбований голос Каті, — буря буде. Дивіться, хмара... додому треба!

Гликерія озирається. Той ріг хмари, що перше тільки ледве стирчав з-за краєвиду, тепер розрісся, розсунувся і чорно, грізно так суне за сонцем, мов бажаючи дігнати його й заховати в своїх суворих обіймах. А сонце, злякавшись, сховалось уже — і тіні немає, все сіро: і степ, і шлях, тільки хмара яскраво чорніє на сірому небі.

Але на Гликерію вона не робить ніякого вражіння. Вона мало що добачаючим поглядом тільки обкидає небо й знов повертається до заробітчан. І бачить, що Семен щось кричить і махає порожньою скатеркою, а вони не вірять йому і, ще не пережувавши того, що в роті, товпляться круг його, просять, молять, зазирають за ноги, нишпорять біля екіпажа. Семен, видко, сердиться й поглядає на Дуньку, яка ще не роздала всього. А лице її якесь чудне, дуже бліде, скривлене й негарне вже. Щось гостро коле в серце Гликерії, — вона догадується, що Дунька плаче; стоїть, роздає, а сама плаче. І хоча Гликерії цього добре не видно, але їй уявляється, як сльози хутко-хутко викочуються з її очей, біжать по щоках і падають на хліб, па сардинки, на балики.

Нема вже нічого і в Дуньки. Видко, що голод тільки роздратовано, але не втишено ні на крихту. Зате несміливості в обличчях нема вже; деякі, — певно, ті, що випили вина, — навіть виявляють щось вороже, злісне, нахабне. Гликерія бачить, як вони ходять, піднімають крихти з-під ніг, дивляться на панів і щось говорять і сміються. Але як негарно, як терпко сміються!

— Я дам їм грошей! — повертається вона до Івана і зараз же, не слухаючи його, поспішно виймає свій гаманець і нервово висипає собі в руку срібні, мідні й золоті монети.

— Поможіть мені! — кидає вона до Івана, не повертаючись і розкладаючи на руці гроші. Іван хутко виймає й свій гаманець і, поспішаючи, почина теж для чогось розкладати гроші на руці.

— Слухайте!.. Ей!.. — кричить Гликерія до робітників.

Серед передніх зразу стає тихо.

— Ось ми... вам хочемо трохи... грошей. Ідіть сюди!

— Грошей!! — бурею прокочується по валці, і в один мент Гликерія вже нічого не бачить й не чує круг себе, крім довгих, брудних рук, важко сопучих лиць, крику й тяжкого запаху поту. Тикаючи у всі боки гроші й щось кажучи до цих темних облич, вона почуває, як хтось наступив їй на ногу й біль проходить їй аж у груди, як чиїсь руки давлять їй пальці, ззаду хтось дуже напирає і гаряче дихає в шию, і чути таке сопіння, ніби хтось там котить щось важке-важке. А в ухах аж ляскає від криків:

— Панночко!.. Рідненька!.. Ой боже ж мій! Мені ж, мені, панночко!.. Ану!.. А диви!.. Куди?.. Пусти!.. Панночко!.. Ти вже взяв!.. Золотий!.. Господи!.. Ой боже ж мій! А мені, а мені!.. Тю!.. Панночко!

Гликерії важко дихати; грошей у неї вже немає, але її все не пускають, напирають, топчуть ноги, протягують руки, хапають їй пальці й не то цілують, не то гризуть їх, лаються, кричать, і, здається, всі дихають на неї цим запахом поту, свиток і... горілки. Вона безпомічно, з острахом озирається й хоче покликати Івана, але бачить з-за брилів і хусток тільки кінчик його капелюха і чує теж такі самі крики:

— Паничу!.. Ой, рятуйте!.. А мені ж... Руб, руб!.. Куди?.. То пополам, пополам... Стій!.. Мені ж, мені!.. Паничу!.. Пане!..

Вона якось вибирається з валки. Гомін стоїть страшенний, невимовний. Гликерія бачить, що вже біля й тих спільників товпляться брилі й хустки, а попереду всіх висока, дужа постать парубка з лицем турка й дикими очима.

А хмара суне й, здається, сідає все нижче та нижче. На шляху здіймається високий стовп пороху й, крутячись, заверчуючи в себе соломинки, пір'я, трісочки, біжить по дорозі.

— Панове! Додому, дощ буде! — кричить Катя.

Але її мало хто слуха.

До Гликерії підходить Іван. Він важко дихає, витирає дрижачою рукою з лиця піт і має вигляд чоловіка, який допомагав на пожежі, ледве вирвався сам з вогню і тепер тільки з жахом і безнадійністю дивиться на велетенське полум'я, в якому його праця пірнула безслідно, як крапля в морі.

— Ти знервувався дуже, — стурбовано дивиться Гликерія на його біле-біле лице, яке від чорних очей, борідки й капелюха здається ще білішим.

— Ні, так... трохи... А тут ще хмариться... — повертається він до почорнілого неба. — Зараз грім буде.

— Поїдем додому, — говорить Гликерія, якій від усього цього робиться в грудях якось порожньо, нудно і безнадійно.

Стає темніше й темніше. Хмара рівняється вже з лісом і, ніби замислившись, зупиняється над ним. Робітники починають потроху одбігать до свиток, до клунків. Деякі ще товпляться біля Жені й Саші, деякі сваряться, кричать, лаються. На краєвиді далеко-далеко моргає блискавка.

— Панове! — плачучи, ображеним голосом кричить Катя. — Ну, що ж це справді таке? Я боюсь... Додому...

Раптом, неначе злякавшись, що вони втечуть, звідкись із поля налітає скажений вітер з порохом, з соломою, зриває капелюхи, піднімає догори одіж, гриви коней і злісно накидається на ліс, що грізно, сердито одповідає йому.

Гликерія бачить, що до них біжать робітники з якоюсь темною й сірою одежею в руках і щось гукають заднім. Ті також щось несуть і біжать до Каті, Жені й останніх.

— Дощ буде, панночко! — захакавшись, говорить один із передніх, зупиняючись перед Гликерією й Іваном. — Укрийтесь... Ось... що маємо... Свитку, ряденце... Воно не так змочить...

— А ви ж як? — вагається Гликерія, дивлячись то на робітників, то на Івана.

— Е, ми! — з усмішкою маха вільною рукою чоловік. — Дощ змиє, а вітер висуше!.. Ось... накиньте, то воно якось... Беріть, беріть... Карпо, дай паничеві...

Але Гликерія помічає, що Іван якось одсовується, ніяково дякує й кидає на неї погляди.

"Нужа!" — пролітає в неї думка, і знов щось здавлює глотку.

— Ні, ні, спасибі! — поспішно говорить вона. — Ми й так. У нас є зонтики... Ми встигнемо ще втікти... Спасибі, спасибі... Укривайтесь самі, вам теж треба... А ми так... Іван, поїдемо!

Їй здається, що робітники догадуються, чого вони одмовляються, і їй стає ніяково — і жаль їх, і соромно-соромно. Але вона хутко біжить до брички, вилізає й хапа в руки віжки, Іван теж вистрибує за нею. Гликерія озирається й бачить, що другі екіпажі вже рушили й повертають чогось до лісу, а на тому місці стоять заробітчани з одіжжю в руках і, очевидячки, балакають між собою.

— Прощайте! — повертаючи коней до лісу, кидає Гликерія до робітників.

— Щасливо... Прощавайте... Спасибі вам... Хай вам... од бога... Спасителі наші... — чується від них, але Гликерії чогось вчувається серед цих подяк не то докір якийсь, не то образа...

— Ех, свинство! — бурчить якось злісно Іван.

Гликерія б'є віжками коней, і екіпаж легко-нечутно котиться до лісу. Вітер дме їм у спину, рве капелюхи, які вони мусять придержувати руками; ліс шумить і з погрозою хитає їм назустріч настовбурченим віттям, мов остерігаючи їх.

В лісі не так віє вітер, але темніше, більше шуму й страшніше. Під високими густими дубами стоять вже передні екіпажі, а з-під них чується жіночий і чоловічий сміх, гомін, крики.

Гликерія вибирає густий дуб і зупиняється.

— І ми під бричку? — питає вона у Івана.

— А як коні злякаються й понесуть?

— Семен!! — кричить вона. — Семен!! Десь глухо обзивається Семен, і не дуже-то хутко чорніє його постать серед дерев.

— Сюди, сюди!.. Та скоріше!.. Держи коней, бо ми заліземо під бричку.

Семен у своїому чекмені уже тут. Він бере коней за поводдя і мовчки (видко, незадоволено) застигає біля них. Гликерія поспішно, нервово бере з брички килим, який був на сидінні, свою кофту, зонтик, пальто і подає Іванові, який вже сидить під бричкою. Умощуються.

— Цілі барикади, — тихо говорить Іван, виставляючи поперед себе зонтик. Гликерія мовчить і слухає. Десь над ними вгорі щось гуркотить, і їй здається, що вона сидить під мостом, а над головою у неї по дошках мосту котяться великі важкі вози. Сидіти трохи незручно, тісно, але зате як гарно, як затишно. Вона чує, як Іванова рука ніжно, тихо обніма її за стан, злегка притулює до себе й замирає.

— Хороша моя... — чується ласкавий, милий, ледве чутний голос, і рука на стані щільніше пригорта її до свого теплого любого тіла.

— Тобі не холодно?.. — питає вона, щоб сказати що-небудь, і голос у неї виходить теж ласкавий і м'який. Іван сміється, потім бере її руку, підносить до губ і застигає. А губи йому такі гарячі, що Гликерії аж холодно-солодко якось замирає у грудях і стає чогось страшно.

"Р-р-рак-рак-рак-рак!.." — раптом тріщить над головою.

"В-ву-у!.. фр-р!.. фі-і-і!" — лютує щось круг них у вітах, на землі, за бричкою.

— Як гарно! — шепче Гликерія, стискаючи Іванову руку, потім трохи мовчить і ще тихше питається: — Ти не сердишся?.. Я така дурна, божевільна...

Іван знов тихо цілує руку, і Гликерії здається, що від його гарячих губ і м'яких вусів через руку проходить до неї в серце щось мирне, спокійне, ніжне. Воно розходиться там, гріє груди і так солодко стоїть по всій істоті.

— Тпру!.. Стій... Бодай ти каменем стала! — чується Семенів голос, а за ним: "Вж-ж-ж... Фр-р... ру-у-у!.."

Над головою щось з страшенним тріском лускає і розкочується по небі, мов хто покотив великі гирі по мосту. Гликерія й Іван аж

здригуються і притулюються ще щільніше одне до одного. Потім стихає і чути, як по лісі проходить якийсь масивний, поважний, рівний шум.

— Дощ... — шепоче Гликерія. — Змоче нас...

— "Вітер висуше..." — заспокоює Іван словами робітника і змовкає.

"А у тих нема бричок", — думається Гликерії, але жалю в грудях нема вже, тільки стає якось ніяково й важко, як у чоловіка, котрий десь або набрехав багато, або вкрав щось і щасливо утік звідти.

— Філософія... — іронічно й трохи сумно говорить Іван. — Що можуть сказати тут Канти, Лейбніци, Гегелі для цих людей... Яка тут філософія, коли тебе пече сонце, мочить дощ, мучить голод, кривдять люди... Яка тут, спитатись, може бути філософія, коли твоє життя складається з одних неприємних переживань?.. Який тут може бути категоричний імператив, абсолют, коли в тебе категорично вимагає черево їсти?.. Філософія життя, філософія моралі, краси... Ні, ти дай таку філософію, щоб я міг навчити цих людей бути щасливими... А їх мільйони, тисячі мільйонів!..

Раптом по лісі проходить велетенський шум, тріск, виття, скрип дерев, зонтик з-під їх ніг зривається і вмент щезає десь, і в лице їм і на руки холодно б'є дощ. Іван поспішно вгортає Гликерію у своє пальто, допомага їй щільніше до себе сісти й укриває ноги килимом. Гликерії стає ще затишніше, ще краще й хочеться радісно сміятись дрижачим сміхом.

А ліс стогне, виє, як роздратований, страшний звір. При світлі блискавки, яка нагадує Гликерії трамвай, їй видно кудлаті молоді берестки, які сердито настовбурчили листя і грізно тріпочуть ним. Стає темно. Потім знов блискавка і видно, як ті ж берестки з розмахом нахиляються до землі, мов бажаючи щось з неї підняти, й, не діставши, одкидаються назад, злісно, безсило тріпочуть кучерявими вітами і знов

розхитуються... А старі дуби стоять, стогнуть і неначе з жалем і тугою хитають головами на силкування молодіжі. А там, на мосту, над головою, здається, злетілись дві величезні армії й скажено б'ються. Грюкіт гармат, тупотіння коней, несамовите ревіння, все мішається в страшенний, дужий концерт, де можна чути й шепотіння пекельної злості, й грюкіт гніву, й виття болю й ненависті, і страх, і дужий, радісний поклик до бою, і повне одчаю й муки знесилля. Бій не змовкає, і кров потоками дощу ллється на ліс, прориває листя, стікає на бричку й починає капати за шию й на голову Гликерії.

— Чудово!.. Пекельно чудово! — давить їй холодними пальцями руки Іван. — Хочеться битись, кричати... Ух!

Він скажено пригорта її до себе, дрижить весь і починає цілувати щоки, очі, ніс, губи. Гликерія сміється, але замирає вся під напливом чуття й почуває якусь вагу, приємну вагу і безсилість в руках і ногах...

— Годі, любий, годі, — шепоче вона. "Вж-ж... фр-р... фі-і-і!"

— Ліко!.. Я живу! — важко дихає Іван. — Ах, як я зараз живу!.. Могуче, дуже... Тепер би я на ввесь світ пішов сам-один!.. Битись, боротись, мучитись... Ліко!

Гликерії ще більша, ще солодша вага налягає на всю істоту, і зовсім не хочеться ні битись, ні страждати.

— А я ні... — прихиляється вона рукою до його плеча. — От так сиділа б, слухала бурю і... може б, плакала..

Щасливо тільки плакала!.. Хай собі там буря, а у мене так тихо, так мирно... Справжній контраст!.. І з тобою... Вмить її згадується "вередування", і сором гостро коле в серце.

— Ваню! — з усиллям каже вона.

— Я.

— Хочу прохати в тебе вибачення...

— О, прошу, — жартівливо говорить він.

— Ні, Ваню, не смійся... Я знаю, що я образила всіх... і тебе... Я знаю. Але мені було тяжко. Мені здавалось, що ти не вважаєш на мене, що мене ніхто не любить, що сміються з мене. Ця Катя... Потім, потім я думала, що ти сватаєш мене... так... Ні, не треба... Я дурна, скажена... Прости, Ваню... Я більше не буду... така... Прощаєш?

Замість одповіді він знов хапа її в обійми і між поцілунками говорить:

— Прощаю... Прощаю... Люблю... Чуєш?

— Любиш? — встигає вона спитати. — За що?

— За те, що ти... жива, що ти не вимуштрована істота, а людина... За силу твою, за все!.. Правда, дика трохи, але, знаєш, я тобі скажу...

І він говорить їй. Буря потроху меншає. На мосту стихає, вітер втомився й не крутить деревом, тільки дощ ще з більшим шумом пада на ліс. Іван теж помалу заспокоюється і, поклавши голову Гликерії собі на плече, м'яко проводить їй теплою рукою по щоці. А їй і неприємно від цього, бо знає, що він повинен своїми чуткими, ніжними пальцями почувати її рідке ряботиння, і якось душно, й солодко, й досадно чогось. Вона притуляє його голову до себе й, закривши очі, почина палко цілувати. Скільки проходить часу так, вона не знає.

— Годі, кицю, годі вже!.. Пора вилізати... Дощу вже немає... — чує вона Іванів голос і наче прокидається. Знявши з його шиї руку, вона глибоко, з дрижанням зітхає й проводить рукою по лиці. А воно таке гаряче, ніби вона не проти вітру сиділа, а проти якого полум'я.

Дощу вже справді немає, і в лісі видніше трохи. Десь за дубами чути знову сміх, балачки, перегукування.

— Іван Васильович! — чується Катин голос. — Де ви? Го-го!.. Додому!

— Холодно, Ліко, надінь моє пальто, — говорить Іван, сидячи біля неї. — Вогко, застудишся...

— Ні... — в'яло бовкає вона й бере в руки віжки. Вона зовсім не почуває ні холоду, ні вогкості, — їй душно, чогось тяжко, чогось сумно, хочеться плакать.

Знов рушають, тільки попереду їде Семен, який показує всім дорогу. Берестки знов чіпляються за одіж, за бричку і наче плачуть, прощаючись з гостями й обсипаючи їх краплями дощу. Повітря легке, свіже, бадьоре.

— А тих вже немає... — ліниво промовляє Гликерія, виїжджаючи на шлях і дивлячись на те місце, де стояли робітники. Там тихо. І тихо скрізь навкруги. Сірий шлях зробився чорним і виразно темніє довгою смугою серед хлібів, що здаються тепер сірими. Небо наче поширшало, піднялося далі вгору і сміється своїми зорями.

Коні задоволене пирхають, клацають упряжжю й копитами; попереду чується легкий сміх і гомін з екіпажів; дме ледве помітний вітер від прудкої їзди. Все спочиває від лютого бою. Степ, як притомлений велетень, дихає рівно і спокійно і віє безмежною силою. Ледве помітні, покриті хлібами могили пливуть і ховаються позаду; тихо, вільно.

— Який контраст з бурею... — ледве чутно каже Іван. — Здається, або то був тільки сон, або це... Але як гарно від цих снів!.. Не дай боже все життя жити цим покоєм або тією бурею...

Гликерія раптом притуляє з віжками руку до лиця й починає, сама не знаючи чого, гірко плакати. Іван змовкає й якийсь мент здивовано мовчить.

— От тобі й маєш! — нарешті говорить він. — Чого це? Що з тобою, Ліко, голубко?

— Так... не знаю... Нічого... Я зараз... — схлипує вона.

— Ну, годі ж, годі...

Він бере її за руки й, ніжно втішаючи, хоче одірвати їх од лиця. І голос його такий стурбований, ніжний, добрий, нагадує покійницю-матір, і їй ще більш хочеться плакать від нього.

З боків шляху темніють якісь постаті. Вони зупиняються і стоять, очевидячки, поки проїдуть. Коли екіпаж рівняється з ними, вони скидають капелюхи й уклоняються.

— А от і полтавці наші... — каже Іван, — Ну, буде вже... Знервувалась ти дуже... Вони уклоняються нам.

Постаті щось говорять навіть, але не чути добре, бо вони ніби одстрибують за екіпаж, а замість тих вже стоять нові, теж з клунками і якимись палицями на плечах і, теж уклонившись, зникають за бричкою. І так довго, довго... Вони стоять по одному й групами, з клунками й без клунків, змочені, з присталою до тіла сорочкою, голодні, зморені й низько вклоняються екіпажам і коням, які мов тікають від їх.

— Який глум... — сумно говорить Іван.

— Ах, дай ти мені спокій з ними! — вмить якось злісно скрикує Гликерія. —"Глум, глум"! Наче я винна або можу зробить що... А, дай спокій!

Вона б'є коней, наганяє передні екіпажі, випереджа їх і... натикається на "них". "Вони" рухаються, але, зачувши стукіт, зупиняються, одступаються набік і, впізнавши "благодітелів", скидають капелюхи й уклоняються. Але Гликерія не бачить, не хоче бачити їх.

— З дороги там!! — кричить вона різким голосом і ще дужче б'є коней. Постаті ніби біжать назустріч, миготять, зникають позаду, але краю, здається, немає їм. Чи від прудкої їзди, чи від цих людей, чи від чого другого — Гликерії починає рости в грудях щось дике, гостре, скажене. Вона раптом по-кучерськи підводиться, змахує рукою, дико скрикує, й коні, як вихор, підхоплюють бричку, витягають спини й скажено несуться вперед.

"Вж-ж-ж..." — свище їй в ухах.

— Ліко!! Ліко!! — чує вона зляканий Іванів голос;

але дике ще більш розростається в грудях, розпира їх і рветься з них буйним криком на волю. Й вона чує, що коли вона крикне, то це буде такий крик, що не тільки коней, але й людей перелякає. Постатей вже не видно на шляху, але Гликерія знов підводиться, знов змахує рукою і, регочучи, одкидається на спинку сидіння. Іван щось говорить, кричить, але шум і свист такий в вухах, що нічого не можна розібрати. А коні летять, а гриви їм мають по вітру й через це надають вигляд поскаженілих; бричка здригується, підстрибує на вибоїнах, в лице летять з колес і копит грудки мокрої землі, дух захоплює, і тільки чути страшенний вітер в ушах, стукіт копит та торохтіння брички. Іван уже мовчить і, міцно здавивши за лікоть Гликерію, сидить без капелюха, і чуб у його так смішно літа на всі боки.

Десь далеко починають миготіти вогні. Спершу два, потім ще один, далі цілий ряд їх, нарешті, вони вже вкривають всю долину; сині, як засвічені сірники, зелені, жовті, червоні, вони то спокійно горять, то

моргають, то ховаються, то знов виникають. Гликерія починає здержувати коней.

— Що, гарно? — весело повертається вона до Івана.

— Страшенно гарно... Тільки я спершу думав, що нас коні понесли...

— Ого! — з гордістю сміється вона. — Мене не понесуть... Тш-ш-ш... Вони мене люблять... і слухаються. Тш-ш, Соколе... Сокіл і Орел... Я їх скажено люблю... Тш-ш-ш...

Вогні наближаються; деякі ховаються, деякі більшають, видно вже високі димарі фабрик і заводів.

— А наші десь позаду зостались... — говорить Гликерія. — Ну, треба бути паїньками: місто вже... Дай мені мій капелюх...

Іван підніма з дна брички, куди вона кинула, ще виїхавши з лісу, капелюх і подає їй.

Починаються якісь тини, пустирі, проїжджають повз якісь землянки і мало не переїжджають свиню з поросятами; гавкають собаки, десь грають на гармонії, хтось лається; в повітрі стоїть запах спаленого пір'я, гною й ще чогось печеного.

— От і місто... — говорить зітхаючи Іван. — Землянки, міщанські хатки, поросята, поліцейські, плата за кватирю, кумасі, пересуди, — дрібно, поганенько... — і який контраст з тим покоєм степу, природи, тої бурі, повний, суцільний!.. Контрасти, контрасти, контрасти!..